

Karlík, Petr

Od Tesnière k...?

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2000, vol. 49, iss. A48, pp. [31]-39

ISBN 80-210-2350-3

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222/digilib/101668>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PETR KARLÍK

OD TESNIÈRA K ...?

0. Tento text je výsledkem mého zájmu o jazyk, který neměl ambice vědecké ani pedagogické, nýbrž pouze hygienické. Vznikal v souvislosti s mými spekulacemi o hypotéze modifikované valenční teorie (MVT) (Karlík 2000, 2000a) a měl minimalizovat nebezpečí plynoucí z toho, že budu užívat termínu valence, aniž bych věděl, jaké závazky z toho, jak bude definován jeho referent, vyplývají. Proto jsem se pokusil o historiografii pojmu valence a na jejím pozadí o registraci toho, co se od valence očekávalo nebo očekává a jak se tato očekávání splnila nebo nesplnila.

1. Uvádí se, že pojem valence zavedl do lingvistiky (člen Pražského lingvistického kroužku) L. Tesnière. Jeho teorie se sice údajně rodila už před válkou, ale do kontextu lingvistiky se dostala vlastně až díky knize *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Librairie C. Klincksieck, vydané (J. Fourquetem) v r. 1959, tedy po smrti autora. (Něm. překlad *Grundzüge der strukturalen Syntax*, Stuttgart: Klett-Cotta 1980, z něhož budu citovat, pořídil U. Engel). R. Bräuer (1974) a R. Baum (1976), kteří sledovali ranou historii valenční teorie, ovšem připomínají, že Tesnière sice možná zavedl do lingvistiky pojem valence, nicméně jev, který jím postihuje, znali bezpochyby už jazykovědci starší, nejpozději J. W. Meiner; ten se v r. 1781 vyjádřil i když metaforicky, tak zcela jednoznačně: „Das Prädikat ist der vornehmste Theil des Satzes; denn aus ihm entwickelt sich der ganze Satz. Es gleichet einer vollen Frühlingsknospe. Wie diese bey ihrer Entwicklung aus sich einen ganzen Zweig sament Nebenzweigen und Blättern hervor treibt, also liegen auch in dem einzigen Prädikat nicht nur alle Haupttheile, sondern auch Nebentheile des Satzes verschlossen, die sich daraus herleiten lassen (Bräuer: 268). Tesnière pojmu valence (fr. valence) asi poprvé užívá v r. 1953 ve spise *Esquisse d'une syntaxe structurale*, který je podle Bauma upraveným textem knihy *Cours des syntaxe structurale (Résumé aide-mémoire)* z r. 1943, a ta zase vychází z knihy *Petite Grammaire russe* z r. 1934. Tyto údaje jsou důležité proto, že v r. 1948 užívá pojmu valence také S. D. Kacnel'son ve studii *O grammatičeskoj kategorii* (Bräuer: 270). A jistě není náhodné, že oba, Tesnière (kap. 97) i Kacnel'son (s. 32), se shodně odvolávají na termín valence

užívaný při popisu struktury atomu. Otázku priority nechám otevřenou, protože mě tady nezajímá. Zajímavější je nesporně jiné standardní tvrzení, že totiž Tesnièreova teorie byla kritickou reakcí na americký strukturalismus, zvl. na Bloomfieldovu IC- analýzu, což vedlo Tesnière k definici valence sice rovněž v rámci strukturální syntaxe, ale nikoli složkového, nýbrž závislostního typu. Zdá se mi, že je tu třeba zdůraznit dva základní momenty: (a) Tesnière definoval pojem valence dost vágně, takže umožňoval různou interpretaci. Z jeho textu totiž nelze s jistotou odvodit ani to, na jaké rovině je valence definována, zda na rovině formální (výrazové), nebo na rovině významové, ale ani to, jak Tesnière rozuměl termínům forma a význam. Na některých místech svého textu míní sice valenci jednoznačně jev z oblasti syntaxe, tj. složku syntaktické struktury věty („5. Mit dem transitiven Verb *schlagen* und den beiden Aktanten A (*Alfred*), der Schläge austeilte, und B (*Bernhard*), der sie erhält, können wir zum Beispiel den Satz *Alfred schlägt Bernhard* (...) bilden. Wir sagen dann, das das Verb *schlagen* in der aktiven Diathese verwendet wird, weil der erste Aktant (tučně P.K.) den Vorgang des Schlagens ausführt und seine Beteiligung an diesem Vorgang durchaus aktiv ist. 6. Aber wir können denselben Sachverhalt auch mit dem Satz *Bernhard wird von Alfred geschlagen* (...) ausdrücken. Wir sagen dann, das das Verb *schlagen* in der passiven Diathese verwendet wird, weil der erste Aktant (tučně P.K.) von dem Vorgang betroffen ist und seine Beteiligung an diesem Vorgang durchaus passiv ist.“, kap. 100). Jinde ovšem, zdá se, má na mysli i jev sémantický („In semantischer Hinsicht ist der erste Aktant der, welcher eine Tätigkeit ausführt, kap. 51), nebo výhradně sémantický („... die Aktanten die Personen oder Dinge sind, die auf irgendeine Art am Geschehen teilnehmen“, kap. 50). (b) Tesnière formuloval teorii strukturální syntaxe založenou na třech principech — konexi (valence představuje jeho centrální složku), junkci a translaci — tvořících dohromady jeden systém umožňující popsat strukturu věty. Věděl (jako tehdy už mnoho jiných), že za povrchovou linearitou slov se skrývá nějaká struktura hierarchizovaná i horizontálně, tj. s elementy na různých úrovních závislosti, ale věděl také (tehdy jako jeden z mála), že struktura věty je tvořena elementy, které vidíme (tj. elementy povrchové struktury, řekli bychom dnes), ale také elementy, které bezprostředně nevidíme (tj. elementy usidlené „někde pod povrchem“). Je zajímavé, že v potesnièreovském vývoji strukturální syntaxe se reflektuje prakticky pouze moment (a), ale nikoli moment (b). Proto se dá Tesnièreovo dědictví charakterizovat jako vývoj valenční teorie. Ten se dá zjednodušeně rozčlenit do čtyř fází.

1.1. V první fázi (počátkem 60. let) je, pokud jde o diskuse o valenci, nápadné, že jejich centrum bylo zřejmě v německy mluvících zemích a že se hledala odpověď právě na otázku, kterou Tesnière nechal otevřenou, zda je valence vlastností jazykové formy, nebo jazykového významu, tj. předpokládalo se, že valence je **buď** to, **nebo** to, a podle toho se definoval i její status. V prvním případě se valence vnímala jako vlastnost jazykových výrazů otevírat kolem sebe prázdné pozice a určovat počet a formu těchto prázdných pozic (zastánci takového (formálně)syntaktického pojetí byli např. Heringer a Helbig), a jevila se tedy jakožto vlastnost jednotlivých konkrétních jazyků. V případě druhém se

valence chápana jako vlastnost jazykových výrazů vyžadovat určitý počet sémanticky nutných doplňení, přičemž jejich forma je až sekundární (zastáncem takového sémantického pojetí byl např. Bondzio). V tomto pojetí se valence jevila naopak jako univerzálněgramatický princip. U nás díky známým Paulinyho pracím ze 40. let, ale zvl. díky pracím F. Daneše a M. Dokulila z 50. let už v této době krystalizovalo pojetí valence jakožto vlastnosti jak jazykové formy, tak jazykového významu (terminologicky zakotvené v pojmech valence a intence).

1.2. K poznání, které tvořilo už od samých počátků teoretický základ české varianty valenční teorie, totiž že neexistuje jen jedna valence, a to buď syntaktická, nebo sémantická, nýbrž že je třeba rozlišovat dvě valence: valenci syntaktickou a valenci sémantickou, dospívá mezinárodní lingvistika až později. Tento moment je příznačný pro 2. fázi vývoje valenční teorie, začínající koncem 60. let a trvající do poloviny 70. let. Je nepochybné, že přímým impulsem k novému promýšlení toho, co je to valence, byl vznik generativní sémantiky, konkrétně pak notoricky známé práce Ch. Fillmora (1968 aj.) o hloubkových pádech, sémantických rolích a pádových rámcích. Rozlišení syntaktické a sémantické valence ovšem současně nastolilo řadu nových problémů souvisejících s hledáním odpovědi na otázku vztahu mezi nimi. V české lingvistice v té době dochází k profilování dvou alternativních pojetí, reprezentovaných badateli kolem F. Daneše a P. Sgalla. Danešova skupina vidí, zhruba řečeno, v syntaktické valenci manifestaci valence sémantické, je tedy blíže Fillmorovi než Tesnièrovi (jak říká J. Panevová), Sgallova skupina vychází z jazykové strukturace valenčních pozic, a je tedy naopak blíže Tesnièrovi než Fillmorovi (jak říká opět J. Panevová).

Všechny koncepce valence se dodnes nutně musejí vyrovnávat s otázkami, které nastolily, ale nevyřešily 1. a 2. fáze vývoje valenční teorie. Jde zvl. o „bálik“, který obsahuje několik centrálních problémů celé valenční teorie:

(i) Hledání operativních testů vedoucích k stanovení počtu sémantických valencí (aktantů/participantů/argumentů) a jejich odlišení od volných doplňení (circumstantů). Stranou nechám extrémismus vyplývající z jednostranného pojetí valence: např. někteří autoři, kteří viděli valenci už v 1. fázi jako jev sémantický, dospívají později k závěru, že valenční jsou všechna doplňení, tedy i všechna příslovečná určení a všechny příslovečné věty, ba i větná příslovce (zjednodušeně řečeno: neboť všechno se odehrává někdy, někde, z nějakých důvodů apod.). Např. Bondzio (1974, 1994) pak rozlišuje valenci 1. stupně a tyto adverbialní valence považuje za valence 2. stupně. Většinou jsou ovšem pozice autorů realističtější a počet sémantických valencí se snaží nějak odvodit ze sémantické struktury nositele valence. V českém prostředí vzniká originální koncepce F. Daneše (1971), která je metodologicky cenná proto, že odvozuje aktanty ze sublexikální struktury sloves jakožto nositelů valence a promítá je v podobě sémantického větného vzorce do sémantické struktury věty; srov. Daneš-Hlavsa a kol. (1981) a jinde. (Později se podobná metoda stává zvl. díky pracím Jackendoffa (1983) jednou z nevlivnějších i v rámci gramatik nevalenčních.)

(ii) Hledání kritérií, podle kterých lze rozlišovat sémantické role aktantů; srov. výklad situace u nás u J. Panevové (1999). S tím úzce souvisí i otázka, zda v jedné větě může být více aktantů s touž sémantickou rolí a zda je přípustné,

aby jeden aktant měl více sémantických rolí (připuštění podvojných rolí). Snad pod vlivem přijetí Burziovy (1986) generalizace (formulované v rámci G & B — teorie) se postupně problém (ii) začíná přesouvat na hledání hierarchií sémantických rolí aktantů.

(iii) Hledání operativních testů umožňujících odlišit syntaktické valence/komplementy od nevalencií/adjunktů. Východiskem tu byl (triviální) předpoklad, že je-li člen syntakticky obligatorní, je i nutně valenční, není-li syntakticky obligatorní, může být valenční, nebo nevalenční.

(iv) Řešení otázky, kolik tzv. sémantických distinktivních rysů, tj. rysů typu HUM, ANIM, KONKR, třeba rozlišovat, ale hlavně to, zda je třeba připisovat je sémantickým aktantům, nebo jazykovým výrazům, jimiž jsou aktanty v prototypických (nemetaforických) případech v syntaktických valencích vyjádřitelné, nebo syntaktickým valencím.

(v) Úsilí o teoretickou reflexi empiricky zjištěného faktu, že některé sémantické valence nemusí být v materiálu věty přímo (explicitně) obsaženy, vyústilo v hledání testů umožňujících rozlišovat valence obligatorní a neobligatorní (potenciální/fakultativní), přičemž do centra pozornosti se zákonitě znovu, ale v jiných souvislostech dostává problém (iii), tj. rozlišení potenciálních/fakultativních valencí od volných doplnění.

Problémy (i) — (v) reflektují testy, které byly navrženy proto, aby vyřešily klíčový problém valenční teorie, totiž rozlišení valencí od nevalencí (formulují záměrně tak obecně, abych postihl všechny koncepce valence, v jejichž službách jsou jednotlivé testy konstruovány); viz např. J. Buysschaert (1982), H. Somers (1984), A. Storrerová (1992) — tam je uvedeno i autorství testů a analyzována jejich poznávací síla:

když-test

(a) *Jedl chléb ve škole* → *Jedl chléb, když byl ve škole*

(b) *Můj přítel bydlí v Drážďanech* → **Můj přítel bydlí, když je v Drážďanech*

Podle tohoto textu je *ve škole* v (a) nevalenční člen, v *Drážďanech* v (b) naproti tomu člen valenční

uskutečňovat se-test

(a) *Děti si hrají za domem* → *Děti si hrají. (Toto) Hraní se uskutečňuje za domem*

(b) *Zahrada leží za domem* → **Zahrada leží. (Toto) Ležení se uskutečňuje za domem.*

Podle tohoto textu je *za domem* v (a) nevalenční člen, v (b) naproti tomu člen valenční

a sice-test

(a) *On bydlel v Drážďanech* → **On bydlel, a sice v Drážďanech*

(b) *On umřel v Drážďanech* → *On umřel, a sice v Drážďanech*

Podle tohoto textu je v *Drážďanech* v (a) valenční člen, v (b) naproti tomu člen nevalenční

dialogový test (nemusím uvádět, protože jde o i v českém prostředí známý test J. Panevové (1974 a jinde)

eliminační test

(a) *Petr navštívil matku* → **Petr navštívil*

(b) *Petr maloval matku* → *Petr maloval*

Podle tohoto textu je *matku* v (a) valenční člen, v (b) naproti tomu člen nevalenční

Ukazuje se však, že žádný z navržených testů není schopen poskytnout ani žádané výsledky, tj. rozhodnout případy, o nichž už dopředu předpokládáme, že jsou co do valence jasné. Proto ani nemohou být spolehlivé jako diagnostický prostředek, který má rozhodnout všechny případy.

V českém prostředí není všeobecně známo, že v rámci valenční teorie vznikaly i pokusy řešit celý problém jinak než dichotomicky, tj. nepředpokládat, že nějaký člen *x* musí být buď valenčně vázaný, nebo valenčně nevázaný. Nejznámější z koncepcí takové orientace představuje asi Somers 1987, který postuluje škálu: *integral complements* — *obligatory complements* — *optional complements* — | — *middles* — | — *adjuncts* — *extra peripherals*; bohužel nedává k dispozici žádný spolehlivý test, který by umožnil o příslušnosti libovolného členu *x* k některé ze šesti kategorií rozhodnout.

Na další jevy, jejichž lingvistická reflexe souvisí s 1. a 2. fází vývoje valenční teorie, mohu upozornit jen v (nahodilém) výběru.

(vi) Rozšíření pojmu valence, pokud jde o její nositele. Vedle tradičního nositele valence, tj. sloves, se pojem valence aplikuje na další autosémantika (substantiva, adjektiva a adverbia), což vyvolává nové problémy, zvl. pokud jde o možnosti valenčního výkladu deverbálních a deadjektivních substantiv vzniklých jinak než transpozicí (např. kompozit *strojvůdce*). Zcela otevřeným problémem jsou pak nedeverbální substantiva typu *otec* (*Otec mého přítele*), ale, a možná problémem ještě zásadnějším, také jména v konstrukcích typu *roh stolu*, *hodina matematiky*.

Rozšíření pojmu valence vyvolalo i otázku, zda nositelem valence mohou být synsémantika, tj. v Tesnièrově terminologii slovní druhy subsidiární. Vznikl tak jeden z největších problémů celé valenční teorie, a tím je výklad předložek v předložkových pádech (srov. i P. Sgall 1998). Jedno z nejlákavějších řešení tu nabízí spekulace, že nominální skupiny s prostými pády jinými než Nom jsou prototypicky valence objektové, tj. regentem, od něhož dostávají pád, je sloveso / adjektivum (*číst knihu*, *bát se psa*, *věřit matce...*; *věrný manželce*), zatímco nom. skupiny s pády předložkovými jsou valence adverbialní, tj. regentem, od něhož dostávají pád, nemůže být sloveso / adjektivum (srov. *sednout si tam*), nýbrž právě předložka: *sednout si na* (předl. významem kam? přiděluje jako regens Ak, tedy:) *stůl X na* (předl. významem kde? přiděluje jako regens Lok, tedy:) *stole*. Přijetí tohoto principu si ovšem vynucuje to, že regentem pádu objektové valence nominální skupiny např. *u myslet na matku* je *myslet na*, a naopak, že regentem pádu adverbialní valence nominální skupiny např. *u vážit metrák* je předložka, která je na nějaké úrovni pod povrchovou strukturou eliminována.

(vii) Předpoklad sublexikální (hloubkové) struktury slovesných lexikálních jednotek (viz bod (i)) umožnil postihnout to, co se někdy nazývá kreativitou jazyka. Ta se dobře popisuje, pokud se manifestuje už na povrchové rovině slov segmentovatelnými prostředky:

včela → *včelař* → *včelařit* → *navčelařit se*

uvčelařit se
provčelařit něco
vyvčelařit něco

Hůře se už popisuje tehdy, je-li dekompozice sémů / primitivů skryta pod povrchem. Např. u *oženit se* lze dekompozicí dospět k sémům A, B, C; ve standardním významu jsou aktivovány (dejme tomu) sémy A a B, což se projevuje v tom, že sloveso má valenci „s někým“ (*Petr se oženil s Evou*). Může ovšem být aktivována i kombinace sémů A, C (přičemž sém C je predikát typu MOVE), což se analogicky projevuje v tom, že sloveso *oženit se* má význam pohybový, a ten musí být kódován příslušnou valencí, tj. direktivním adv. (*Petr se oženil do Mnichova // na statek X *Petr se oženil s Evou do Mnichova // na statek*). Síla tohoto principu jde ovšem ještě dále: dá se totiž dedukovat, že pokud sloveso ve své sublexikální struktuře např. sém typu C (tj. MOVE) neobsahuje, není ho ani možné aktivovat, a dá se tedy prognostikovat, že event. doplnění takového slovesa výrazy s významem direktivního adv. nemůže vést ke generování nového významu dané lexikální jednotky, nýbrž nutně jen k reinterpretaci onoho primárně direktivního adverbiale na adverbiale durativní: *Petr seděl do Mnichova* (= nikoli kam?, nýbrž dokdy?). Z. Rusínová mi nabídla relevantní protipříklad: *Až kam jsi prosím tě stál?* Umím ho vyložit jen tak, že do věty musíme vždy vinterpretovat význam „subjektový aktant se pohybuje z místa x na místo y“, což jsem předtím explicitně neřekl (a Z. Rusínové děkuji, protože mě její příklad k tomuto zpřesnění přivedl). Srov.: *Až kam jsi ve vlaku seděl?* X **Až kam jsi v divadle seděl?*

(viii) Do kategorie jevů, které by měla valenční teorie umět vyložit, které však jsou řešeny nejednotně, patří nesporně i výklad valence ve sponových konstrukcích, v tzv. koherentních konstrukcích (modálních a fázových sloves v konstrukcích s infinitivem), tzv. small-clauses (*Povyšili ho na generála*), A.c.I.-konstrukcí (*Slyšel ho odcházet*), tzv. raising-konstrukcí (*Zdá se, že je Petr unavený — Petr se zdá [být] unavený*) a mnoho dalších jevů. Na druhé straně existují syntaktické konstrukce, které — pokud vím — v rámci valenční teorie řešeny nebyly vůbec. Jde např. o tzv. Rattenfängerkonstruktionen *krysy, které se vydal pochytat*, a s nimi související i další problém, proč je v nich možná jen konstrukce s infinitivem, ale nikoli s vedlejší větou **krysy, které se vydal, aby pochytal*. Jen poznamenám, že jistě není náhodné, že ve svém celku jde o jevy, které bývají i v rámci generativních gramatik považovány za „prubířský kámen“ jejich jednotlivých koncepcí a variant.

(ix) Nově se ve valenční teorii objevuje empiricky zjištěný fakt, že různé gramatické formy jedné a téže lexikální jednotky, která je nositelem valence, selektují různé syntaktické valence, nejen co do jejich formy, ale i co počtu (klasickým příkladem je v č. tzv. reflexivní forma slovesná: *Petr studuje matematiku na přírodovědecké fakultě — Matematika se studuje na přírodovědecké fakultě; Petr studuje matematiku — Matematika se Petrovi studuje snadno/těžce*). Teoreticky se snažil (později) tento jev reflektovat ve valenční teorii Sadziński (1989), který rozlišuje valenci statickou (tj. „valenci v klidu“, danou slovesným lexémem v aktivní oznamovací větě) a valenci dynamickou (tj. „va-

lenci v akci“, danou rùznými gramatickými komponenty, např. genus verbi slovesa).

(x) Valenční teorie je konfrontována s tím, jak interpretovat posesiva v nominálních skupinách *moje / jeho / Petrovo hraní*. Vyplyývá to z kontrastu: *Petr píše → psaní Petra* (*Petra* je hodnoceno jako valence) X *Petr píše → Petrovo psaní* (*Petrovo / jeho* jednou za valenci chápáno je, jindy ne). Od řešení tohoto problému se pak odvozuje i řešení posesivních zájmen *Já píše — jen Moje psaní // *psaní mne*.

(xi) Jen velmi komplikovaně se ve valenční teorii hledá řešení rozporu mezi tím, že podmětová nominální skupina je (aspoň podle standardních teorií) dominována/selektována apod. přísudkovým výrazem jakožto nositelem valence, ale shoda je právě opačná: přísudek se (lapidárně řečeno) shoduje s podmětem. Jen zdánlivé řešení nabízí ten, kdo řekne, že shoda není prostředkem syntaktické závislosti (jak to postuloval K. Hausenblas 1958), nýbrž syntaktické sounáležitosti (jak říká např. V. Šmilauer 1969): i ona sounáležitost je totiž v případě shody vztah jednosměrný.

1.3. Třetí fázi vývoje valenční teorie, jejíž počátky spadají na rozhraní 70. a 80. let, vyvolal tzv. pragmatický obrat v lingvistice, na který reagovali i mnozí lingvisté, kteří sami sebe deklarovali jako sémantiky. Společným rysem všech koncepcí, které se pokoušejí do valenční teorie integrovat i jevy související s užíváním jazyka v interakci, je to, že se rozšiřuje počet valenčních doplnění. Nejvýznamnější impuls získal tento směr zřejmě opět od Fillmora, tentokrát z jeho prací o scénách a perspektivizaci z konce 70. let. Jak známo, „mladší“ Fillmore (1977) vychází z toho, že existují „scény“, tj. prototypické situace (jednání, události, stavy apod.), které implikují prototypický počet účastníků/spoluhráčů a jejich role. Jeho klasickým příkladem je scéna nakupování: pro ni jsou nutní minimálně 4 účastníci s rolemi: prodávající, kupující, zboží a peníze. Takové scény se ovšem nevyjadřují jazykem přímo, jazykové vyjádření není jejich zrcadlovým odrazem, nýbrž jsou prezentovány z různé perspektivy, v závislosti na tom, co ten, kdo užívá jazyka v interakci, chce užíváním jazyka říct. Za prostředek takto chápané perspektivizace pak Fillmore považuje to, co už dříve nazval sloveso a jeho pádový rámeček. Srov. perspektivizaci scény nakupování:

- 1) *Petr koupil od Marie kolo za 1000 Kč.*
- 2) *Marie prodala Petrovi kolo za 1000 Kč.*
- 3) *Petr zaplatil Marii za kolo 1000 Kč.*
- 4) *Kolo stálo Petra 1000 Kč.*

Helbig (1992) upozorňuje na to, že Tesnièreův pojem valence vlastně umožňuje i takovou pragmatickou interpretaci. Tesnière totiž na jednom místě (kap. 48) mluví metaforicky o valenci jako o malém dramatu, které předpokládá děj, který má hlavní aktéry a různé kulisy. Dodávám, že tento pragmatický aspekt valence byl nepřímo obsažen už v původním Danešově modelu a uplatňuje se v 2. pol. 80. let i u nás (např. Daneš 1988). Na základě podobného pojetí valence jsem pak zpracoval typologii větných struktur v Grepl — Karlík (1998); protože šlo o učebnici, nemohl jsem ho tam však explicitně takto definovat, ani teoreticky zdůvodnit. Moje vymezení pojmu jazykově zpracovaná mikrosituace

ovšem implikuje, že jazyk má v pojmu valence (slovesa) instrument, který umožňuje jazykově strukturovat nějakou mimojazykovou situaci z takového hlediska, z jakého je to v komunikaci potřebné, přičemž jednak odfiltrovává okolnosti a účastníky této mimojazykové situace, které/kteří jsou z hlediska, o které jde, nepodstatné/í, jednak účastníky kóduje jakožto aktanty s jistou rolí nebo transponuje účastníky na cirkumstanty, resp. okolnosti kóduje jako cirkumstanty nebo je transponuje na aktanty s jistou rolí. Myslím, že jako explikace pojmu pragmatický aspekt valence to může stačit.

1.4. Tímto stručným přehledem vývoje valenční teorie, který vlastně jen připomněl notoricky známá fakta, jsem se snažil vytvořit kontext dostačující k tomu, abych mohl představit 4. fázi, časově lokalizovatelnou jako období od konce 80. let do současnosti, jako logické vyústění dosavadního vývoje. Základní rys této fáze je — podle mého názoru — dán faktem, že v předcházejících třech fázích teorie valence vstřebávala a reflektovala všechny tři dimenze sémiotického trojúhelníku, a zákonitě se tedy dostavila potřeba bilancovat to, co valenční teorie umí popsat a co popsat neumí. Ve studii, k níž referuje výraz Karlík 2000a, jsem ukázal, že ve 4. fázi vývoje valenční teorie existuje jedna skupina prací, v nichž se na základě analýzy odhaluje, co valenční teorie nedokáže vysvětlit, avšak toto zjištění nevede k zpochybňování samých principů valenční teorie, nýbrž jen k více nebo méně konkrétním receptům majícím její nedostatky odstranit, a jiná skupina, která ze zhodnocení vývoje teorie valence a jejích slabých míst odvozuje závěry směřující když ne k přímému odmítání teorie valence, tak k postulování natolik radikálních změn, že teorie valence už přestává být teorií valence a stává se něčím jiným. Onu studii i studii další (Karlík 2000) jsem přihlásil do skupiny první. Věřím totiž, že existuje velké množství prací, které i ve 4. fázi vývoje valenční teorie umožňují učinit závěr, že ony tři tečky z názvu tohoto článku někdo někdy nahradí konkrétními jmény (jinými slovy: že nebudou mít pravdu ti, kteří tvrdí, že valenční teorie se ocitla ve slepé uličce, a předvídají její konec) a že MVT k tomu může alespoň minimálně přispět.

LITERATURA

- ALLERTON, D. J.: *Valency and the English Verb*. London: Academic Press 1982.
- BAUM, R.: *Dependenzgrammatik. Tesnières Modell der Sprachbeschreibung in wissenschaftsgeschichtlicher und kritischer Sicht*. Tübingen: Max Niemayer Verlag 1976.
- BONDZIO, W.: Die Valenz zweiter Stufe als Grundlage der Adverbialsyntax. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Geschichts- und sprachwissenschaftliche Reihe*, 23, 1974, s. 245–256.
- BONDZIO, W.: Circonstants und Valenz zweiter Stufe. Präzisierungen und Ergänzungen. In: Thielemann, W. — Welke, K. (ed.), *Valenztheorie — Werden und Wirkung*. Münster: Nodus Publ. 1994, s. 41–60.
- BRAUER, R.: Die Valenztheorie. Ihre Geschichte, ihr aktueller Stand und ihre Möglichkeiten. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Geschichts- und sprachwissenschaftliche Reihe*, 23, 1974, s. 267–280.
- BURZIO, L.: *Italian Syntax: A Government-Binding Approach*. Dordrecht: Reidel Publ. 1986.
- BUYSSCHAERT, J.: *Criteria for the Classification of English Adverbials*. Brussels: Koninklijke Academie 1982.

- DANEŠ, F.: Pokus o strukturní analýzu slovesných významù. *SaS*, 37, 1971, s. 193–207.
- DANEŠ, F.: Satzmodellierung, Valenz, Szenen. In: Helbig, G. (ed.), *Valenz, semantische Kasus und/oder „Szenen“*. Linguistische Studien, Reihe A, 180, Berlin 1988, s. 12–21.
- DANEŠ, F. — HLAVSA, Z. a kol.: *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia 1981.
- FILLMORE, CH. J.: The case for case. In: Bach, E. — Harms, R. T. (ed.), *Universals of Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart / Winston 1968, s.1–88.
- FILLMORE, CH. J.: Scenes-and-Frames Semantics. In: Zampolli, A. (ed.), *Linguistic Structures Processing*. Amsterdam-New York-Oxford: North-Holland 1977, s. 55–81.
- GREPL, M. — KARLÍK, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia 1998.
- HAUSENBLAS, K.: Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování. *Bulletin Vys. školy ruského jazyka a literatury*, II, 1958, s. 3–31.
- HELBIG, G.: *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1992.
- JACKENDOFF, R.: *Semantics and Cognition*. Cambridge, Mass: MIT Press 1983.
- KARLÍK, P.: Valence substantív v modifikované valenční teorii. In: Hladká, Z. — Karlík, P. (ed.): *Čeština — Univerzália a specifika*, 2. Brno: Masarykova univerzita 2000, s. 181–192.
- KARLÍK, P.: Hypotéza modifikované valenční teorie. *SaS*, 2000(a) (v tisku).
- PANEVOVÁ, J.: On Verbal Frames in Functional Generative Description. Part I. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 22, 1974, s. 3–39.
- PANEVOVÁ, J.: On Verbal Frames in Functional Generative Description. Part II. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 23, 1975, s. 17–37.
- PANEVOVÁ, J.: Valence a její univerzální a specifické projevy. In: Hladká, Z. — Karlík, P. (ed.): *Čeština — Univerzália a specifika*. Brno: Masarykova univerzita 1999, s. 29–46.
- SADZIŃSKI, R.: *Statische und dynamische Valenz*. Hamburg: Helmut Buske Verlag 1989.
- SGALL, P.: Teorie valence a její formální zpracování. *SaS*, 59, 1998, s. 15–29.
- SOMERS, H. L.: *On the Validity of the Complement-Adjunct Distinction in Valency Grammar*. *Linguistics*, 22, 1984, s. 507–550.
- SOMERS, H. L.: *Valency and Case in Computational Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press 1987.
- STORRER, A.: *Verbvalenz. Theoretische und methodische Grundlagen ihrer Beschreibung in Grammatikographie und Lexikographie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1992.
- ŠMILAUER, V.: *Novočeská skladba*. Praha: SPN 1969.
- TESNIÈRE, L.: *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Librairie C. Klincksieck 1959.

FROM TESNIÈRE TO ... ?

The present article analyses the development of the theory of valence as a concept following L. Tesnière's structural syntax. The author distinguishes four main periods in the development of the theory of valence: 1) the effort to place the concept of valence, defined by Tesnière somewhat vaguely, at the levels of syntax or semantics; 2) the influence of Fillmore's studies on deep cases/semantic roles and case frames; 3) the focus on the pragmatic aspects of the problem and the influence of Fillmore's newer papers concerning the scene and perspective; 4) the strong influence of G&B theory. The survey is concluded by summarizing the possibilities and limitations of the theory of valence. The author uses the summarization as a background for his modified theory of valence (Karlík 2000, Karlík 2000a).

